

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԵՐԵՒԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ՝ *

«Առանց երեսակայութեան չի կարող լինել իսկական սէր դեպի աշխատանք, դեպի մտաւոր հարստութիւն, առանց նրան լիայ նշմարիտ քաղցրահամութիւն, լիայ այն խորին այլոց վրէժի կարեկցութիւնը, լիայ հրաքարոսի և յարստեւեռական նրանց շանդիւն նուիրում»։
ԳԱՏՈՒԽԱՆ.

Մեզանից շատերին հաւանականաբար՝ պատահել է տեսնել թէ ինչպէս կացնի հարուածների տակ ցած է գլորուել մի ծառ. բայց շատ քչերի վերայ թողել է այդ երևոյթը այնպիսի տպաւորութիւն, որ զգում են ներազային, հարուստ երեակայութեամբ օժտուած, զգայուն անձինք։ Մեզ համար ծառ կտրելը բաւականին սովորական երևոյթ է, որ ոչ մի յոյզ չի յառաջացնում մեր մէջ. բանաստեղծի համար ծառի անկումը՝ կենդանի էակի սպանումն է, էակ, որ զգում ու տանջուում է՝ նորա համար կացնի իւրաքանչիւր հարուածը ցնցում է ծառը ամբողջ մարմնով, սարսափում, ամբողջ մարմնով գողգողում է, վրդովուած տերեւները իրար անցած սոսկումով համալով մահացու է դառնում, վերջապէս անկենդան դիակը խուլ հեծեծանքով գլորուում է գետին։ Մենք բոլորովին անվրդով նայում ենք կատարուած իրողութեան վերայ, որովհետեւ ծառի կենքը մերինից տարբեր է և հասկանալը մեզ համար շատ դժուար։ Բանաստեղծը չի կարող մնալ անկարեկից. նորա երեակայութիւնն այնքան ուժեղ է, որ մի քանի արտաքին նշաններից նա մի ամբողջ պատկեր է ստեղծում մեզ մատչելի է դարձնում այդ նշանները, տալիս է նորան մարդկային բացատրութիւն և ստիպում է մեզ ընթերցողներին զգալ այն հոգեկան վիճակը, որ ինքը կրում է։ Արեւմտեան պարզ է, որ երեակայութիւնը մեծ դեր է կատարում ուրիշի հոգեկան վիճակը ըմբռնելու համար։

Երբեք մեր սովորական յարաբերութեանց մէջ ուրիշի հոգեկան կենքը երբեք անմիջապէս չենք

կարող հասկանալ. Մենք շարունակ գործ ունինք որոշ նշանների հետ և այդ նշանների վերայ հիմնուած մեր երեակայութիւնը պատկերացնում է համապատասխան վիճակի։ Մտնել այլոց զգացմանց մէջ, պատկերացնել այդ զգացմունքները երեակայութեան գործ է, որը այս դեպքում ծնեցնում է մեր մէջ համակրութեան զգացմունք։ Այսպէս ուրեմն մեր երեակայութիւնը մի յայտնի պատճառով պիտի սկսի լարուած գործել, տալ մեզ պատկերներ և տեսարաններ, որոնք և յառաջացնում են մեր մէջ յոյզ ու զգացմունք, վերջիններս էլ զարթեցնում և շարժում են մինչև այդ ժամանակ անտարբեր մնացողի երեակայութիւնը և այդպիսով անմատչելին մատչելի դարձնում։ Բայց այս դեռ խնդրի միայն մի կողմն է. լինում են դեպքեր, երբ մի անձնաւորութեան համակրական զգացմունքը արտայայտուած է շատ զօրեղ, բայց նորա հետեւեքը ոչ թէ քաջալերութեան այլ կշտամբանքի է արժանի։ Զոր օրինակ, վաշխառուն հարստի փութած կենքի պատկերով յափշտակուած քերում ու կոխում է իւր պարտատէրներին, դիմում է ամենանախիջ միջոցների և ամենայն յամառութեամբ գործը զուլիս տանում։ Թէև այստեղ էլ զօրեղ և լարուած երեակայութիւնն է դեպի գործ մղողը, բայց ոչ որ դորա վերայ չի նախանձում։ Արեւմտեան կենդանի է, որ կանոնաւոր դարգացած երեակայութիւնից պահանջուում է և մի այլ կողմն՝ կենքի փորձ, որ կարենայ աւելի լայն հայեացք ունենալ կենքի վերայ. կարողանայ պատկերացնել այն վիշտը ու յուսահատութիւնը, որով համակուում են կողոպտուողները, զգայ նորանց տանջանքն ու ցաւը. և այն ժամանակ չէր լիցի տայ իրեն ուրիշին կողոպտել, Աւստի մի կանոնաւոր զարգացած երեակայութիւն, որ ընդունակ է համակրական յոյզեր զարթեցնել, ոչ միայն խոր և յարուած պիտի լինի այլ և ունայն կենքը լայն կերպով ըմբռնելու կարողութիւն։ Մտաւոր զարգացումը այստեղ հասնում է օգնութեան. բաց է անում մարդու առաջ կենքի նորանոր կողմեր և այսպիսով ծառայում է երեակայութեան ընդարձակութիւն։

Այստեղից կարելի է մի քանի եզրակացութիւններ հանել. Նիւ է մի հասարակութիւն մոռացութեան է տալիս այն հոգեւոր բարձր դադափարները, որ նախնիք թողել են իրր ժառանգութիւն և ընկել է նիւթականի ետեւից, դա պարզ ապացոյց է, որ այդ հասարակութեան մտաւոր հօրիցներ մի որ և է պատճառով չափազանց նեղացել է, որ նորա երեակայութիւնը ուղղուած է դեպի այն կողմը, ուր կենքը գաղափարի դատարկութիւն է ներկայացնում. (ինչ որ ասուեց հասարակութեան մասին նշյնը կարելի է ասել և անհատի վերաբերմամբ)։ Գարձեալ եմէ մի ժողովրդի գրականութեան մէջ նկատուում է գաղափարական կենքի ան-

* Զարուած Բնից և «Образование» ամսագրերից։

կուսման անկումն ստեղծագործութեան, եթէ նշանաւոր երկերը կրում են իրենց վերայ յոսեփոսութեան խոր կնիքը, դա ապացոյց է, որ կեանքը շատ է մանրացել, ուստի և բարոյական ընկալութիւն ունեցող տպաւորութիւն է թողնում: Աչքի առջ ունենալով վերոյիշեալ տեսութիւնը, կարելի էր շատ և շատ երեւոյթներ բացատրել և խնդիրներ լուծել: Բայց արդէն իսկ բաւական հեռացանք այն վերնագրից, որ յօդուածի ծակատն էինք դրել, ուստի սահմանափակուենք միայն դպրոցական գործով:

Դպրոցը և կեանքը իրար հետ շատ սերտ կապուած են և փոխադարձաբար ազդում են միմեանց վերայ. եթէ ժամանակակից դպրոցը ճշնշում է իւր սանիկներէ համակրական զգացմունքները, պարզ է, որ այդպիսի դպրոցը կը տարզէ հասարակութեան միայն եսամոլները ամբողջովին խորատուցած անձնական յարմարութեանց խնդրի մէջ: Այդպիսի եսամոլները կը տարացնեն հասարակութեան կեանքի զարկերակը, որը կանդրադառնայ ի միջի այլոց և էլի դպրոցի վերայ: Արդ ինչ վիճակի մէջ է մեր դպրոցներում՝ երեակայութեան զարգացման գործը:

Ժամանակակից դպրոցական կեանքը շատ միատեսակ է. աշակերտների կարծիքով դասերին յաճախելը դաս պատրաստելը, պատասխանելը տնուր անհրաժեշտութիւններ են, որից թէև կը ցանկար, բայց չի կարող խոյս տալ: Թէև դասաւանդութեանց եղանակը գնալով լաւանում է, դասադրքեր և այլ դպրոցական առարկաներ բազմանում ու բազմանում են, բայց մի բան անփոփոխ է մնում, որը և զգրոցական գործի գլխաւոր մղիչն է: Դպրոցի ամբողջ գրութիւնը հիմնուած է սոխմուկի, լոկուտի վերայ: Ոչնչացրէք թուանշանները, վերցրէք քրննութիւնները, և՛ որ գլխաւորն է՝ վերցրէք դպրոցի շնորհած արտօնութիւնները և դպրոցները կամայանան: Հարկաւ մի աւելի բարձր նպատակ արդարացնում է և սոխմուկը, բռնութիւնը, բայց այս ևս չի կարելի ուրանալ, որ բռնութեան հետեւանք է զգուանք, ձանձրութիւն, միայն վատ թուանշանի երկիւղն է, որ ստիպում է ամեն բան զսպել և համբերել, բայց և յաճախ դիմել ստախոսութեան և խաբարայութեան:

Բայց կարող էր և է երեակայութիւնը շատ բան անել դպրոցական կեանքը քաղցրացնելու համար: Դա արդէն կախուած է դաստիարակի հրմութիւնից, եթէ նա կարողանայ ամեն մի իրողութիւն այնպէս պատկերացնել աշակերտի առաջ, որ տպաւորութիւն և յոյզ յառաջանան վերջինիս մէջ, կարծեսնի աշակերտի երեակայութիւնը ցանկալի ուղղութեամբ գործելու համար: Նա արդէն կարողացաւ սիրելի գարձնել այն գործը, որից այնպէս զացաւ սիրելի գարձնել այն գործը, որից այնպէս պիտի զգուէր աշակերտը: Տուէք նորան երեակա-

յութեան նիւթ, խիցէք նորա համակրական զգացմանց լարերին և դուք կը տեսնէք, թէ ինչպիսի աշխոյժով կսկսի գործել ուղեղը, կը լսէք, թէ ինչ ներդաշնակ հնչումներ դուրս կը գան այն հրաշալի գործիքից, որ մարդկային հոգի է կոչուում:

Հարկաւ դպրոցական առարկաները բազմաթիւ են և նրանցից ոչ մէկը զուրկ չէ երեակայութեան զարկ տալու գործում: Միայն համեմատական առաւելութիւն կարող է լինել, Առարկաներից մի քանիսը շատ զօրեղ կերպով նպաստում են համակրութեան զգացմունքի զարգանալուն. զօր. գրականութիւն, պատմութիւն և մանաւանդ կրօնը շատ մեծ հետաքրքրութիւն և սէր պիտի յառաջացնեն ունկնդրի մէջ և մեծապէս զարկ տան համակրութեան զգացմունքին:

Շատ քչերը գուցէ չյիշեն, թէ ինչպիսի հետաքրքրութեամբ լսում էին մանկութեան հասակում այն պարզ և անպաճոյճ հէքիաթները, որ այնքան նիւթ էին մատակարարում երեակայութեան: Հէքիաթի ընթացքում փոփոխակի տխրում ու ուրախանում, ատելութեամբ և սիրով տոգորում հերոսի հետ, ինչու՞ որովհետեւ մտնում էին նորա վիճակի մէջ և նորա հետ ապրում: Ինչու՞ նոյն վիճակը չպիտի ստեղծէր և դպրոցը, Չէ՞ որ այնտեղ էլ նոյն բանն է կատարուում աւելի մատչելի կերպով, պատմութիւնը փոփոխակի դնում է ունկնդրի առաջ երջանկութեան, թշուառութեան նկարագիրներ, որոնք և շար մարդիկ ու գործեր, այնտեղ էլ կան սիրազօրութիւններ, բայց հէքիաթով ոգևորուող, լաց եղող կամ ծիծաղող պատանին յօրանջում է դպրոցում: Դրականութիւնը նոյն վիճակին է դատապարտուած, այն ինչ՝ այնքան աղնիւ ու վեհ գաղափարներ, բարձր տիպարներ և աւելի հանձարեղ կերպով պատմուած, ըստ երեւոյթին, շատ պիտի գրաւէին աշակերտներին, կրօնի համար եթէ աւելին չասնէք, պակասը չենք ասիլ:

Քիչ չեն սրտաշարժ պատմութիւններ հին և նոր ուխտի մէջ. Յովսէփ գեղեցկի պատմութիւնը տանը ժողովրդի բերնին շատ անգամ լսողի արտասուքն է շարժում: Քիչ սրտաշարժ չէ Մովսիսի պատմութիւնը, Եղիա, Եսայի և Երեմիա և սոցա նման շատ շատերը կան, որոնք բոլորը ճշմարտութեան համար հայածուած, ամենուած, բայց իրենց անյողգող դնաւորութեամբ, գործին իրենց անձն զուէլու պատրաստութեամբ այնպիսի պատկերներ են, որ շատ յոյզեր ու խորհրդածութիւններ պիտի առաջացնէին աշակերտների մէջ, բայց հազարից յառաջանէին աշակերտների մէջ, որովհետեւ ուսուցիչը մինը այդ վիճակը չի տեսել, որովհետեւ ուսուցիչը շատ անգամ ցոյց է տուել պատրաստուելիք դասի սկիզբն և վերջը, դասը ասել է անտարբերութեամբ, աշակերտի ուշադրութիւնը չի գրաւել սովորական համարուած, բայց խկապէս ուշադրութեան արժանի նշանների վերայ, Եղիայի գործերը պատմելիս

աշակերտը կասի՝ որ 400 քուրմերին էլ կոտորեց, կամ երկնքից կրակ իջաւ և ուղարկած զինուորներին այրեց կամ լեռը, բայց... բայց այդ բառերը նորա մէջ ոչ մի պատկեր չեն զարթեցնում, նա չի պատկերացնում 400 սպանուած մարդ. իրանց մոլորութեան զոհ գնացած...:

Արդէս զի կրօնը հետաքրքիր լինի ուսուցիչը պիտի գիտենայ կենդանացնել դասը, սիրէ իւր առարկան, ծանաչի ունենդիրներին ըմբռնման չափն և եղանակը և կարողանայ մանկական զգայուն սրտի մէջ համակրական քերթ սէր զարթեցնել դէպի այն մեծ ախոյեանները, որոնք կոռուում են երկրիս վերայ Աստուծոյ արքայութիւնն հաստատելու համար:

Նոր Ատակարանը ևս առաւել նշանակութիւն ունի երեւակայութեանն ու համակրութեան զգացմանց զարգացնելու գործում: Բայց այդ նպատակին հասնելու համար պէտք էր ազատել այն շրջանակից, որի մէջ նա դատապարտուած է մնալ: Անհրաժեշտ է, որ իւրաքանչիւր աշակերտի երեւակայութեան մէջ պարզ կանգնած լինէր Քրիստոսի մարդկային պատկերը, որ նա սիրէր՝ Նրան, որ սովորեցրել է մեզ ուրիշի համար տանջուիլը մեծ երջանկութիւն համարել, Այո՛ւ անհրաժեշտ է, որ աշակերտը մարդացեալ Աստուծոյ երկրաւոր գործերը պարզ ու որոշ պատկերացնի. նա ման է եկել այն երկրի վերայ, ուր այժմ մենք ման ենք գալիս: Նոյն օգն ծծել, ենթարկուել կեանքի ծանր պատահարներին, ծիծաղել ու լաց եղել այլոց երջանկութեան կամ թըշուառութեան համար: Աւրեմն շատ մերձ ենք կանգնել նորա կեանքը երեւակայիլու և դէպի Մեծ Աւարդագետը համակրական յոյգերով լեցուելու համար: Նորա քարոզութիւնները, անկեալ ու մեղաւորին սիրելը, հոգեկան աշխարհին աւելի մեծ նըշանակութիւն տալը, կեղծաւորին իւր անունով կոչելը, ճշմարտութիւնը ճակատին աւելու քաջութիւնը, այնպիսի հետաքրքիր պատկերների ու գործողութեանց մէջ պատկերացած են, որ՝ ըստ երևութիւն, շատ քիչ քանք գործ պիտի դնէր դասատուն ունենդրին շօշափելի և սիրազրգիւ դարձնելու, բայց դորանք կրկնում է անուշադիր կերպով, այդ ներքին իմաստին նոյնչափ անուշադիր ուսուցչի առաջ: Մեզանից որ մէկը գիւղի կկեղեցում՝ մատնութեան գիշերը չի լսել մթութեան մէջ հեծեմանը ու խորը յուզուած հոգու ձայներ, սակայն այդ միևնոյն պատմութիւնները աննկատելի կերպով սահում անցնում են դպրոցի սեղանի վերայ նստողների առաջից՝ աշակերտը առանց պատկերացնելու, համակրութեան նշող անգամ ցոյց տալու և յուզուելու արտաբերում է՝ Յիսուսին բռնեցին ասպակցին, բիցին, փշե սրակ ցրին, ծեծեցին, խալը ուսին Կողբայի տառն խաչեցին և ինչ... — գորանք նորա համար այնքան սովորական բաներ են կարծես, որ իբր թէ ասէր. նստաւ վերկացաւ, գնաց, շուտ եկաւ և ինչ:

Բայց մի անգամ թող բաց անի կրօնուսոյցը Մեծ Աւարդագետի կեանքի խորին խորհուրդը և աշակերտը սիրի Անմեղ Զարչարեային, թող ըմբռնի թէ տանջանքը բաժին է նորանց, արք ոչ են յայսմ աշխարհէ՝ նորա կեանքն էլ խորհուրդ կըստանայ, եսամոլութեան փշերը կըթափուեն և մարգասիրութեան, ուրիշի համար գործելու, անկեալին օգնելու, քաղցը լուծը սիրով յանձն կառնի. հեզութիւն, խոնարհութիւն և սէր դէպի մերձաւորը կըլեցնեն նորա հոգին, որը լաւ կազմուած ու լարուած գործիքի պէս թեթեւ հպուսից էլ յիսնչելու ձայներ չը հանէ: Աշակերտը անպայման կերպով կըհաւատայ աւետարանի այն վեհութեանը, որ բացուում է նրա առաջ շնորհիւ մանկավարժի երեւակայութեան, Կասէր, որ զա տաղանդի գործ է: Կրթիկ չարժէր մի այդպիսի բարձր կոչման համար նոյն իսկ տաղանդներ փնտռել և ոչ թէ ամեն մի չորս աստիճանաւոր կրօն աւարտելու իրաւատէր համարուէր. մանաւանդ ուսուցչի տուած զարկը ոչ միայն անհատի համար է, այլ ամբողջ հասարակութեան ու ժողովրդի. նորա յառաջացած ազդեցութիւնը նման է խաղաղ լճում քարից յառաջացած ալիքներին, որոնք գնալով իրարից մեծ շրջաններ են կազմում նոյնպէս և ազգային կեանքի ամեն մի հաստատութիւն ու երեւոյթ զգում է այդ բարերար զարկի հետեւները. ինչ խօսք, որ այդ բարերար ազդեցութիւնը անդրադառնում է և դպրոցի վերայ, որտեղից սկսել էր և գնալով բարձրացնում և բարւոքում նորա վիճակը:

Մենք միայն բաւականացանք կրօնի դասաւանդութեամբ. բայց ընթերցողը թող մի քիչ խորհի և կրտսնէ, որ դպրոցում աւանդելիք շատ և շատ առարկաներ դասատուի զարթեցրած հետաքրքրութեամբ կարող են շատ մեծ փոփոխութիւններ յառաջացնել հասարակութեան կեանքի մէջ և այն էլ դէպի բարին ու փեսմը. իսկ չորս բանալին վերեւում յիշուած երեւակայութիւնն է:

Ս. Ե.

ԱՌԻԼ ԵՒ ԷՍՄԵՆԵՐԻ

ՕՐԳԱՆԻԶԱՏՈՐ ԳՐՈՅ ԶՈՒՅԵՐԻՆԵՐՈՒՄ:

Պուիցերիայում խուլ և համրների համար գոյութիւն ունեցող դպրոցական գործը կանոնաւորուած էր դեռ 1889 թուին, որով դպրոցական հասակ ունեցող բոլոր խուլ և համր երեխաների համար ուսումը պարտաւորեցուցիչ դարձաւ: Գործի յաջողութեան համար ամբողջ երկիրը բաժանուեցաւ 17 ուսումնական շրջանների: Մասնաւոր նպաստներ ստանալով գանձարանից, իւրաքանչիւր